

E. A. KOSMINSKI

HISTORIOZOFIA ARNOLDA TOYNBEEHO

Spoločenské myslenie v buržoázných krajinách hľadá svetonáhľad, ktorý by podporil oprávnenosť a pevnosť kapitalistického zriadenia. Pre boj s marxizmom sa vynachádzajú desiatky „nových“ socio'ogických, historicko-filozofických a ekonomických teórií, v ktorých však obyčajne býva veľmi málo nového. Jeden z pokusov vytvoriť „nový“ historicky svetonáhľad patrí nanajvýš uznávanému anglickému vedcovi Arnoldovi Toynbeemu. Toynbee sa teší veľkej autorite v akademických kruhoch Anglicka. Prešiel klasickou školou vo Winchestri a Oxforde a považujú ho za znalca antického sveta. Toynbee je veľmi plodný autor prác na historické a politické témy. Okrem toho je to skúsený pracovník Foreign-office, odborník v otázkach Blízkeho východu; mnoho cestoval, bol v mnohých krajinách obidvoch pologulí, istý čas bol vojenským dopisovateľom atď. Toynbee mal možnosť zoznámiť sa s dejinami nielen za svojím písacím stolom, ale aj za stolom medzinárodných konferencií. Slovom, nejde tu o kabinetného vedca a abstraktného rojka, ale o človeka s bohatými životnými a politickými skúsenosťami.

Veľkú slávu v buržoáznom svete si Toynbee získal svojím hlavným dielom *Štúdium dejín*.¹ Prvé tri zväzky tohto diela vyšli roku 1934, tri nasledujúce roku 1939. Veľký rozruch vznikol okolo Toynbeeho mena po skončení druhej svetovej vojny. Roku 1946 vyšla skrátaná interpretácia prvých šiestich zväzkov jeho diela z pera Somervella.² Kniha si získala jedno z prvých miest medzi „best-sellermi“ v USA, vyšla v mnohých vydaniach a bola preložená do viacerých cudzích jazykov. Toynbeeho dielo, ako aj Somervellova interpretácia vyvolali v tlači veľký ohlas. V októbri 1954 vyšli posledné štyri zväzky (VII—X) Toynbeeho diela. Časť myšlienok, ktoré obsahujú tieto zväzky, Toynbee už predtým nadhodil v celom rade

¹ Toynbee A. J., *A Study of History* (ďalej *Study*). Obmedzíme sa na rozbor prvých šiestich zväzkov tohto základného diela, ktoré vyšli v rokoch 1934—1939.

² *A Study of History by A. J. Toynbee, Arrangement of vols. I—VI by D. C. Somervell*, 1946 (ďalej *Somervell*). Somervell nielen skrátil Toynbeeho dielo, zhrnúc ho do jedného uceleného zväzku, ale ho aj doplnil niektorými novými materiálmi a komentármi.

svojich článkov a prednášok.³ Toynbeeho prednášky, ktoré vysielala koncom roku 1952 rozhlasová spoločnosť B. B. C., vyvolali veľkú senzáciu. Celý rad časopisov v USA uverejňoval jeho úvahy o perspektívach „západnej civilizácie“, sprevádzajúc ich pompéznou reklamou.⁴ Americký časopis Look v poznámke k jeho článku vyhlásil, že Toynbee je najväčší historik našej epochy a že jeho meno uzaviera zoznam veľkých historikov, počínajúc od Herodota, Toynbeeho ctitelia stavali jeho „objav“ hneď vedľa objavov Koperníka, Galileiho, Newtona a Darwina.⁵ Toynbeeho vychvaľovali ako tvorca úplne nového ponímania histórie, ako veľkého prezieravca, ktorý ukazuje ľudstvu cestu k lepšej budúcnosti.

No nechýbali, mimochodom, ani početné kritické hlasy. Nehovoriac už o rozhorčenom článku J. R. Campbella⁶ a celom rade kritických recenzií v pokrokovej tlači,⁷ niektorí konzervatívni buržoázni vedci poukazovali na to, že Toynbeemu celkom chýba vedecká metóda.⁸ Dokonca aj mnohí Toynbeeho zhovievaví recenzenti nemohli nechať bez povšimnutia slabosť jeho argumentácie.

V čom teda spočíva „objav“ dr. Toynbeeho? Toynbee prišiel k smutnej, no nie veľmi novej myšlienke, že história ľudstva sa nerozvíja po priamej línii pokroku, ale predstavuje rad „civilizácií“, z ktorých každá sa rodí, rozvíja, potom prežíva úpadok a nakoniec umiera. Táto myšlienka je základ jeho diela. Obdobie existencie týchto „civilizácií“ — najviac nejakých 6 tisíc rokov — predstavuje nepatrnú dobu v porovnaní s obdobím existencie človeka na zemi (podľa výpočtov Toynbeeho 300 tisíc rokov) a je už naozaj celkom nepatrným okamihom v porovnaní s tými 2 miliardami rokov, ktoré, podľa Jeansových výpočtov, je ešte ľudstvu súdené prežiť na našej planéte. Preto, ako si myslí Toynbee, z filozofického hľadiska je správne považovať všetky tieto „civilizácie“ za súčasné a nerozmiestňovať ich podľa stúpajúcej chronologickej línie. Treba ich študovať pomocou porovnávania, ako antropológia študuje „prehistorické“ spoločnosti. Toto obracanie sa k antropológii je veľmi charakteristické pre súčasných reakčných historikov a sociológov. Pridáva ich konštrukciám zdanie prísnej

³ Porov. najmä jeho knihy *Civilization on Trial*, 1948; *The World and the West*, 1953.

⁴ Look, november 1952; Atlantic, január 1953; Foreign Affairs, január 1953 a i.

⁵ Porov. napr. Lean Tangué, *A Study of Toynbee*, Horizon, január 1947; Léca Dominique, *Un historien universel. A. Toynbee*, La France Libre, 1946; porov. tiež článok Rothakera E. v *Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geschichtswissenschaft* XXIV, 1950.

⁶ Campbell J. R., Don't Let Professor Fool You. Daily Worker z 25. novembra 1952.

⁷ Porov. napr. Trinkaus C., *Toynbee against History Science, Science and Society* 1948, Vol. XII, 2; Hanson A., *History and Mr. Toynbee*, tamtiež, 1949, Vol. XIII, č. 2; Poperen J., *La philosophie historique d'Arnold Toynbee*, La Pensée 1952, č. 42—43; Hilton R., *A. J. Toynbee's Recent Lectures*, The Modern Quarterly 1953, Vol. 8, č. 3; porov. taktiež Borucka — Arctova, *Idealistyczna historiozofia A. Toynbeego*, Kwartalnik historyczny 1953, č. 1 a mnohé iné.

⁸ Porov. najmä Hampl F., *Grundsätzliches zum Werke Arnolds Toynbees*, Historische Zeitschrift, zv. 173, zošit 3, jún 1952; Geysl P., *From Ranke to Toynbee*, Smith College Studies in History 1952, zv. 39.

prírodovedeckej metódy, oslobodzuje ich od požiadaviek historickej metódy a otvára široké pole pre svojvoľné zovšeobecňovania.⁹

Toynbee traktuje všetky civilizácie nielen ako súčasné, ale aj ako „rovnocenné“.¹⁰ Ostro obviňuje z egocentrizmu a úzkeho provincializmu tých západných historikov, ktorí považujú západoeurópsku civilizáciu za jedínú a vidia v jej progresívnom rozvoji obsah celých svetových dejín.¹¹ Uisťuje, že sa pozerá na západnú civilizáciu s hľadiska „nezápadných“ spoločností. Podľa Toynbeeho je úlohou štúdia dejín „pochopiť históriu ako celok“ a tak odhaliť ich zmysel a cieľ. Tu už jasne vystupuje do popredia teleologický charakter Toynbeeho diela.

Nemožno povedať, že v rozsiahlom diele Arnolda Toynbeeho nie sú žiadne racionálne momenty. Ostro a do istej miery aj spravodlivo kritizuje napr. malicherný empirizmus, taký typický pre mnohých buržoázných historikov, a pokúša sa odhaliť zákonitosti v svetových dejinách. V jeho knihe nájdeme výstižné porovnania, vtipné analógie a pod. No tieto racionálne momenty tonú v opravdivom mori mystických špekulácií, ktoré zatemňujú konštatovanie skutočných historických procesov.

Základom celej Toynbeeho konštrukcie je poňatie „civilizácie“ alebo, čo je to isté, „spoločnosti“. Zjednocujúcim príznakom „spoločnosti“ alebo „civilizácie“ u Toynbeeho nie je ani politické, ani rasové spoločenstvo (Toynbee je liberál a pohrdavo traktuje rasistické teórie fašistov), ale spoločenstvo kultúry, pričom najhlbšou podstatou kultúry je pre neho náboženstvo. Svoje chápanie „civilizácie“ Toynbee určuje najmä na príklade grécko-rímskej a „západnej“ civilizácie.

Toynbee vypočítava okolo 26 civilizácií. Mimočodom, niektorí jeho prívrženci, ba aj sám Toynbee, pletú sa v počtoch, keď ich raz napočítavajú 30, raz 29, raz 19 alebo 18 (ako je známe, Spengler narátal iba 8 podobných formácií). Toynbee vytiahol z minulosti také málo známe „civilizácie“, ako napr. sumerská, andská, civilizácia Mayov, yukatanská, polynézska a celý rad takých, ktoré majú tú výhodu, že sa o nich temer nič nevie. Niektoré z civilizácií boli „abortívne“ a skoro zahynuli, iné sa zase zastavili vo svojom vývine („ustrnuli“) a, napokon, niektoré „prekonali svoj historický vývin do konca“. Civilizácie u Toynbeeho nie sú také uzavreté do seba, ako ich predstavoval napr. Spengler. Vzájomne na seba vplyvajú, pričom najviac „rádioaktívne“ podľa terminológie Toynbeeho sú „helénska“ a najmä „západná“ civilizácia, ktorá svojím vplyvom zachvátila celý svet. Civilizácie prechádzajú jedna do druhej: tak civilizácia súčasného Západu je spojená s helénskou a tá zase s minojskou civilizáciou. Toynbee vyhlasuje, že nezdieľa fatalistickú ideu cyklickosti, ako ju nachádzame u Lucrecia a iných antických spisovateľov, ani spenglerovskú teóriu, ktorá prirovnáva civilizácie k živým organizmom, ktoré sa rodia,

⁹ Porov. napr. Homans J. C., *English Villagers in the XIIIth Century*, Introduction 1942.

¹⁰ Somervell, 40—41.

¹¹ Tamže, 36.

rastú, starnú a umierajú. Uistuje, že ním „objavený“ cyklus rozvoja je empiricky odvodený od porovnávacieho štúdia dejín civilizácií. Tento cyklus, ako sa mu zdá, sa až dodnes neustále opakoval. No nie je historicky nevyhnutný. Ako uvidíme, taká výhrada hrá v Toynbeeho konštrukciách veľmi dôležitú úlohu. V každej civilizácii určuje Toynbee tieto štádiá rozvoja: zrod (genesis), rast (growth), „defekt“ — týmto voľným prekladom vyjadrujeme jeho termín „breakdown“,¹² rozklad (desintegration) a zánik.

Celé dejiny sú pre Toynbeeho vyplnením nejakého božského plánu, ktorý je ľudskému chápaniu vcelku nedostupný, no čiastočne ho možno pochopiť cestou intuície, „ožiarenia“. Všetky civilizácie, píše Toynbee, „zasial spoločný rozsievач v nádeji na spoločnú žatvu“.¹³ No v rámci tohto plánu je človeku daná sloboda vôle, sloboda výberu. Preto bezprostredným tvorcom histórie, t. j. tvorcom civilizácií je človek. V tom sa Toynbee pridrža Bergsona a uvádza dlhé citáty z jeho *Dvoch prameňov mravnosti a náboženstva*. Človek, hovorí Toynbee, nemôže žiť mimo spoločnosti, no dejiny netvorí spoločnosť, ale individuum.¹⁴ No nie všetky individua sú schopné tvoriť dejiny. Je to údel iba nevelkého počtu vyvolených. Podľa Toynbeeho sú tvorcami dejín „tvorivé osobnosti“, schopné konať veci, ktoré sa obyčajným ľuďom zdajú byť zázrakom. Také osobnosti nazýva Toynbee „vyššími bytosťami“, „géniami“, „nadľuďmi“, „privilegovanými ľudskými bytosťami“ a pod. Prameňom ich tvorivej činnosti je ich vnútorná skúsenosť. Veľkí ľudia vystupujú ako mystici, svätci, zakladatelia náboženstiev, básnici, ale aj ako štátnici, vojvodcovia, historici, filozofovia a politickí myslitelia; k nim pripočítava aj tvorcov súčasných „panujúcich síl“ — demokracie a „industrializmu“, ktoré taktiež vytvorila „nepatrná menšina“.¹⁵

Veľkí ľudia vytvárajú civilizácie a rozvíjajú ich. K nim sa primkávajú ich žiaci a pokračovatelia, ktorí sú schopní povzniesť sa k chápaniu ich ideí a spolu s nimi tvoria „tvorivú menšinu“. Ich úspechy a omyly určujú beh dejín. Pokiaľ ide o masy, tie sa vo svojej podstate „dokonca ani v najcivilizovanejších spoločnostiach“ nelíšia od toho ľudského typu, ktorý je charakteristický pre prvotnopospolnú spoločnosť.¹⁶ Masy sú zbavené akejkoľvek tvorivosti. V najlepšom prípade sú schopné iba na povrchné a mechanické napodobňovanie (mimesis), ktoré je jednou z najmenej vznešených vlastností ľudskej prirodzenosti.

Vznik civilizácií Toynbee spája s objavením sa tvorivých osobností. Proces rozvoja civilizácií Toynbee predstavuje ako rad neustále nových úloh, vznikajúcich pred danou spoločnosťou, a riešenie týchto úloh veľkými

¹² Právo na taký preklad nám dáva sám Toynbee, ktorý porovnáva „breakdown“ civilizácie s automobilovou haváriou (*Study IV*, 5).

¹³ *Study III*, 290.

¹⁴ Tamtiež, 230.

¹⁵ Somervell, 214.

¹⁶ *Study III*, 243.

ľudmi alebo „tvorivou menšinou“. Mimochodom, Toynbee nemá rád obyčajné slová a dáva prednosť nazývať tieto úlohy „výzvami“ (challenge) a ich riešenie „odpoveďami“ (response). Pritom do procesu rozvoja spoločnosti zavádza mystický prvopočiatok, používajúc na to bergsonovský „élan vital“.¹⁷ Rozvoj civilizácie trvá dotiaľ, dokiaľ „tvorivá menšina“ dáva správne „odpovede“ na „výzvy“ a masy v dôsledku „mimesis“ idú za touto menšinou. No taký šťastný stav trvá podľa Toynbeeho schémy iba pomerne krátko. V živote civilizácie nastupuje „breakdown“, akýsi biblický prvý hriech, po ktorom nasleduje vyhnanie z raja. „Breakdown“ je jedným z najfantastickejších pojmov v Toynbeeho historickej koncepcii, no je prirodzeným výplodom jeho mystických teórií o úlohe „tvorivých osobností“ a o „výzvach“ a „odpovediach“. „Breakdown“ — to je osudná chyba, ktorej sa dopúšťa tvorivá menšina alebo tvorivá osobnosť v tom okamihu, keď sa pred nimi vynorí mimoriadna dôležitá „výzva“. Aj po „breakdowne“ môže civilizácia prežívať epochy skvelého rozvoja, no niet viac pre ňu záchrany: nevyhnutne kráča k úpadku, očakáva ju buď zánik, alebo „ustrnutie“ na mnohé storočia. Takou osudovou chybou v dejinách grécko-rímskej civilizácie bol podľa Toynbeeho začiatok peloponézskej vojny. Toynbee nazýva „breakdown“ samovraždou civilizácie.

No prečo „tvorivá osobnosť“ alebo „tvorivá menšina“, ktorá si vie úspešne poradiť so všetkými „výzvami“, robí naraz osudnú chybu? Toynbee tu zdôrazňuje prevažne psychologické príčiny. Takou príčinou neschopnosti nájsť správnu odpoveď na „výzvu“ môže byť napríklad „poklonkovanie pred inštitúciou“. Ešte častejšie býva takouto príčinou pýcha a opojenie „tvorivej menšiny“ svojimi úspechmi. Následkom „breakdowna“ je „dezintegrácia“, rozklad civilizácie. „Tvorivá menšina“, ktorá nevedela dať správnu „odpoveď“ na historickú „výzvu“, stráca svoj „magický“ vplyv na netvorivú väčšinu a drží sa pri moci iba pomocou sily. Jej „élan vital“ vyschýňa. Prestáva byť „tvorivou menšinou“ (creative minority) a stáva sa „vládnúcou menšinou“ (dominant minority). Masy sa jej prestávajú dobrovoľne podriaďovať, povstávajú proti nej. Tak civilizácia stráca svoju niekdajšiu jednotu, dochádza v nej k rozkolu (schism), objavuje sa „proletariát“. Toynbee, verný svojmu zvyku dávať slovám neobyčajný a neurčitý význam, rozumie pod „proletariátom“ „všetky tie spoločenské elementy alebo skupiny, ktoré sa nachádzajú v danej spoločnosti, no neprináležia jej“,¹⁸ všetkých neposlušných, všetkých „inak zmýšľajúcich“, všetkých rebelantov. Vnútorňý boj mu je symptómom a faktorom úpadku a rozkladu spoločnosti.

Toynbee rozoznáva „vnútorňý proletariát“, ktorý žije vo vnútri danej civilizácie, a „vonkajší proletariát“, ktorý sa nachádza mimo nej, no v sfére jej „radiácie“. Prvý štádiom procesu „dezintegrácie“ je podľa

¹⁷ Tamtiež, 114n.

¹⁸ „Any social element or group which in some way is in but not of any given society“. Somervell, 11. pozn.

Toynbeeho „obdobie zmätkov“ (time of troubles); sú to vzájomné vojny medzi národmi danej civilizácie, ich vojny s druhými národmi, revolúcie a občianske vojny. Obdobie zmätkov sa môže pretiahnuť na celé stáročia. Končí sa obyčajne tým, že si dobyvateľ ozbrojenou mocou podrobuje celú skupinu národov, patriacich k danej civilizácii, zakladá „univerzálny štát“ a nastoľuje „svoj mier“ — pax Romana, pax Mongolica alebo Ottomanica a pod. No je to mier nadiktovaný silou. Duchovná podstata civilizácie nezískava pritom slobodu rozvoja. Náboženstvo stráca svoj duchovný obsah. Preto epocha „univerzálného štátu“ patrí napriek jej vonkajšiemu rozkvetu predsa len do obdobia úpadku a nezodpovedá duchovným potrebám ľudí. Týmto potrebám zodpovedá nové náboženstvo, ktoré sa spočiatku šíri medzi „vnútorným“ a „vonkajším“ proletariátom a potom zachvacuje aj „vládnúcu menšinu“. Tak „univerzálny štát“ postupne vystrieda „univerzálna cirkev“. No to je už koniec starej civilizácie a začiatok civilizácie novej. Univerzálna cirkev si podmaňuje duše ľudí a útoky „vonkajšieho proletariátu“ majú za následok rozdrobenie univerzálného štátu. Nastupuje prestávka, „interregnum“, po ktorej sa môže začať cyklus rozvoja novej, priradenej (affiliated) civilizácie.

Táto schéma má svoje korene v dejinách Rímskej ríše a vo vzniku kresťanstva, vykladaných prirodzene v čisto idealistickom duchu.

Grécko-rímska alebo ako Toynbee radšej hovorí „helénska“ civilizácia je preňho štandardom, ku ktorému prispôbuje všetky ostatné civilizácie. Pochybnosti vyvoláva už spojenie gréckej a rímskej civilizácie v jednu „helénsku“ civilizáciu a súčasné vyčlenenie osobitnej „spartanskej civilizácie“. Za „breakdown“, ktorý bol vraj začiatkom úpadku „helénskej civilizácie“, Toynbee považuje rok 431. Roky pred týmto dátumom sú teda obdobím „vzrastu“ helénskej civilizácie, zatiaľ čo roky po ňom sú obdobím jej „dezintegrácie“. Netreba azda ani hovoriť o tom, že dejiny Grécka pred peloponézskou vojnou sú rovnako bohaté na triedne boje, vnútorné rozbroje a vojny ako aj obdobie po nej a že sú rovnako málo podobné idylickému obrazu „vzrastu“, ako ho kreslí Toynbee. Určenie „breakdowna“ takým skorým dátumom vedie k tomu, že celá rímska civilizácia sa stáva od samého svojho začiatku úpadkovou.

Pri skúmaní „interregna“ medzi „grécko-rímskou“ a „západnokresťanskou“ civilizáciou Toynbee rozhodne odmieta vplyv barbarov („vonkajšieho proletariátu“ — ako ich on nazýva) na novú západnú spoločnosť. Veď čo možno očakávať od prvotnospoločných ľudí? Novú civilizáciu, uisťuje Toynbee, vytvorila výlučne kresťanská cirkev. Tak, ľavou rukou, Toynbee rieši vo vyslovene klerikálnom duchu veľmi zložitú otázku o úlohe „rím-skych“ a „germánskych“ elementov pri utváraní stredovekej Európy. Rovnako svojvoľne sa Toynbee vypořádava aj s druhými civilizáciami. Tak napríklad, snažiac sa dokázať, že Rusko je už dávno v procese úpadku, označuje ako moment „breakdowna“ rozpad Kijevského štátu a ako moment utvorenia „univerzálnnej mocnosti“ pripojenie Novgorodu k Moskve

(1478). No takým istým právom by potom bolo možné označiť za „break-down“ západnej Európy Verdunskú zmluvu z roku 843.

Podobnú hodnotu majú aj všetky ostatné Toynbeeho úvahy o dejinách Ruska. A rovnako málo starostí si robí aj s ostatnými civilizáciami. Toynbeeho kritici poukazovali na krajne vyumelkovaný charakter ním skonštruovanej „sýrskej civilizácie“, na preháňanie a svojvoľné narábanie s „univerzálnymi štátmi“, na nepochopiteľné obmedzovanie egyptskej civilizácie iba na najstaršie obdobie (za „breakdown“ egyptskej civilizácie považuje rok 2424 pred n. l.) atď. No Toynbeeho konštrukcie nie sú iba prázdnu hrou, lež sledujú určité ciele. Sumerov a Mayov, Hetitov a Yukatan, „breakdown“, „dezintegráciu“ i všetko ostatné slovné haraburdie Toynbee potrebuje na riešenie ústrednej otázky, ktorú nastolil už Spengler, otázku o „súmraku Európy“.

*

Toynbee neraz zdôrazňuje, že všetky civilizácie sú „vo filozofickom zmysle“ rovnocenné. No v skutočnosti v jej konštrukciách súčasná západná civilizácia zaujíma celkom osobitné miesto. V súčasnosti sa podľa Toynbeeho zachovalo iba päť civilizácií: „západno-kresťanská“, „východno-kresťanská“ s jej „ruskou vetvou“ (tak aj naďalej tituluje Sovietsky sväz), „islam“, „indická“ a „ďalekovýchodná“ (Čína, Kórea, Japonsko). Štyri z nich, dokazuje Toynbee, sú už na ceste k zániku a iba jedna, „západno-kresťanská“, si zachovala „božskú iskru tvorivej sily“.¹⁹ V akom štádiu sa táto podľa neho nachádza? Toynbeemu sa raz zdá, že západná civilizácia sa nachádza v procese vzrastu a neprekonalá ešte „breakdown“,²⁰ raz zase pripúšťa, že sa v nej prejavujú príznaky „dezintegrácie“ a síce toho štádia, ktoré nazýva „obdobím zmätkov“ — time of troubles.²¹ V západnej civilizácii nachádza také príznaky „úpadku“, ako je vnútorný rozkol, vznik „vládnúcej menšiny“, „vnútorného a vonkajšieho proletariátu“, úpadok náboženstva (západnú civilizáciu nazýva dokonca „exkresťanskou“), strata sociálnej solidarity, ktorá, ako sa mu zdá, je najdrahocenejšou časťou jej niekdajšieho imania, barbarizácia „vládnúcej menšiny“, barbarizácia a úpadok umenia a i.²²

Toynbee, vidiac vrchol západnej civilizácie v zidealizovanom obraze „tvorivej činnosti“ stredovekého pápežstva, s nedôverou sa pozerá na „panujúce sily“ súčasného Západu — na „industrializmus“ a „demokraciu“. Industrializmus podľa neho priviedol k „strate ľudskej podstaty“ (dehumanization) robotníkov, ktorých buď mení na stroje, alebo vyhadzuje na smetisko nezamestnanosti, no aj vodcov spoločnosti, ktorí sa stali vulgárne malichernými vo všetkých prejavoch duchovného života. Indu-

¹⁹ *Study IV*, 39.

²⁰ Somervell, 245.

²¹ *Study IV*, 3—4.

²² Tamtiež, 52.

strializmus podkopal vieru v boha a zmenil ju za honbu za materiálnym blahobytom. K duševnej malichernosti privádza aj demokracia. Kultúra sa podľa neho neustále stáva malichernou a barbarskou, keďže sa stáva majetkom širokých más. A predsa Toynbee často opakuje ošúchané frázy o „slobode“, „demokracii“ ako o veľkých hodnotách, ktoré sú vraj vlastné západnej civilizácii, o „západnom spôsobe života“, ktorý treba ochraňovať. Neodvažuje sa dať odpoveď na otázku, k čomu privádzajú tieto „panujúce sily“ — či Západ tvorí novú „vesmírnu spoločnosť“ alebo speje k zániku.

Toynbee poukazuje na niekoľko momentov v dejinách západnej Európy, ktoré by bolo možné považovať za „breakdown“. Tak Francúzska revolúcia bola podľa neho začiatkom obdobia vnútorných neporiadkov a vojen, ktoré ešte zostrojila demokracia a industrializmus. No ešte pred týmto „obdobím zmätkov“ existovalo od polovice 16. stor. do polovice 17. stor. obdobie reformácie a náboženských vojen, po ktorých nasledovali vojny medzi štátmi a revolúcie.

Toynbee za sui generis „breakdown“ západnej civilizácie považuje ešte staršie udalosti. Pritom uvádza dokonca presné dátum — rok 1075, keď pápež Gregor VII. siahol „k sile meča namiesto sily ducha“ a zrútil ním samým vybudovanú harmonickú stavbu pápežskej teokracie. Gregor, opojený svojimi úspechmi v upevňovaní autority katolíckej cirkvi, začal s impériom boj za investitúru. Dôsledky tohto zápasu boli pre západnú civilizáciu tragické: boj pápežov s Hohenstauffenovcami, „tragédia v Anagni“, „Avignonské zajatie“ a „veľký rozkol“ pápežstva, „paganizácia“ Vatikánu v období renesancie, reformácie, protireformácie atď.

No nečaká potom západnú civilizáciu, ktorá už prežila „breakdown“, definitívny pád a zánik? Na túto otázku Toynbee nedáva jasnú odpoveď. Toynbee, ktorý si je taký istý pri vynášaní rozsudku smrti nad všetkými ostatnými civilizáciami (nie nadarmo ho jeden z jeho kritikov nazval „hrobárom civilizácií“), prejavuje vrcholnú nerozhodnosť a rozpaky, keď ide o osud západnej civilizácie. Veď preňho je to posledná civilizácia, ktorá si zachovala „božskú iskru tvorivej sily“! Jej zánik by bol svetovou katastrofou. Toynbee kolíše medzi strachom a nádejou. Zdá sa mu, že západná civilizácia a spolu s ňou aj celé svetové dejiny prežívajú rozhodujúcu krízu, že im odbila „jedenásta hodina“. No nestráca nádej v milosť božiu.

Všetky civilizácie, ktoré poznáme, uvažuje Toynbee, buď zanikli, alebo spejú k svojmu zániku. No tento ich zánik nie je ich fatálnym predurčením. Je výsledkom osudných chýb, ktorých sa dopustili ľudia a môže byť odvrátený múdrymi opatreniami iných ľudí. Či vari nemôže nový Hildebrand napraviť osudnú chybu, ktorej sa dopustil Gregor VII.? Toynbee vyzýva všetkých prosiť boha, aby daroval západnej civilizácii „zrušenie rozsudku“ (retrieve). Vyjadruje nádej, že prosby budú vyslyšané, ak sa budú prednášať s pokorným duchom a so sklúčeným srdcom.²³

Po skončení druhej svetovej vojny pribudli k starým obavám o západnú

²³ Tamtiež, IV, 321. S odkazom na žalm 34.

civilizáciu novú. Toynbeemu sa zdá, že jej hrozí strašné nebezpečenstvo zvonka — od celého „ostatného sveta“. „Západ a ostatný svet“ — tak boli nadpísané jeho prednášky, ktoré vysielala spoločnosť B. B. C. a vyšli potom ako samostatná kniha (roku 1953).²⁴ V týchto prednáškach, ako aj v celom rade článkov, uverejnených koncom roku 1952 a začiatkom roku 1953 v amerických časopisoch, Toynbee sa pokúša opísať vzťahy medzi Západom a ostatným svetom ako stav nepretržitého boja. Najprv „nezápadné krajiny“ zaútočili na Západ. Potom v priebehu posledných štyroch storočí Západ, ktorý využíval svoju technickú prevahu, viedol útok proti „nezápadným krajinám“ (medziiným aj proti Rusku). Pre svoju vlastnú záchranu bolo Rusko a niektoré iné „nezápadné krajiny“ nútené osvojiť si západnú techniku, obzvlášť vojenskú, s čím boľo nevyhnutne spojené aj prijímanie istých elementov západnej kultúry.

No teraz sa situácia zmenila, uisťuje Toynbee. Teraz sa Západ musí brániť pred agresiou Ruska a „ostatného sveta“. „Nezápadná väčšina ľudstva, píše Toynbee, opäť oblieha našu západnú pevnosť.“ Toynbee opakuje ošúchané tvrdenia imperialistov, ktorí sa snažia predstaviť agresívnu politiku buržoázneho Západu ako obranu pred akousi agresiou Východu. A Východ je vraj tým strašnejší, lebo vládne ideologickou zbraňou veľkej sily. Touto zbraňou je „komunizmus“. Boj medzi Východom a Západom prechádza zo sféry vojenskej techniky do sféry ideológie. V tejto sfére, priznáva Toynbee, je v súčasnom období prevaha na strane Východu. Západ nemá nič, čo by mohol postaviť proti „komunizmu“. Pre Toynbeeho je „komunizmus“ predovšetkým náboženstvom alebo presnejšie povedané náboženskou herézou západného pôvodu. Túto herézu, ktorú vytvorili dvaja západní „herézoarchovia“ — Marx a Engels — prevzalo Rusko a premenilo ju na strašnú zbraň proti Západu. Toynbee úporne dokazuje, že hlavnou podstatou komunizmu je jeho zameranie proti základom západnej civilizácie. Lenina stavia Toynbee do jedného radu s protopopom Avvakumom, starovercami a slavianofilmi.²⁵ Toynbee sa bojí, že „sovietska propaganda môže nájsť úrodnú pôdu v západnej Európe i mimo Európy“. Priznáva, že komunizmus sľubuje neeurópskym národom chlieb (tak vo fyzickom, ako aj v duchovnom zmysle), zatiaľ čo západná civilizácia im vždy namiesto chleba dávala kameň.

Podľa Toynbeeho mienky stoja proti Západu obrovské „komunistické impériá“, pre boj s ktorými treba vytvoriť jednotu západoeurópskych štátov. S podráždením hovorí o úsilí národných štátov zachovať si svoju samostatnosť a suverenitu ako o anachronizme a politickej nemoci. Vlastenectvo sa mu zdá byť príčinou vojen a svárov, „hlavným nepriateľom ľudstva“.²⁶ Podľa Toynbeeho nestačia pre zjednotenie obyčajné zmluvy

²⁴ Toynbeeho prednášky predbiehali, podľa jeho slov, obsah niektorých zväzkov jeho *Study*, ktoré v tom čase ešte neboli vydané.

²⁵ Somervell, 204.

²⁶ Tieto myšlienky Toynbee rozvíja už v *Study* (porov. najmä IV, 214, 221) a zdôrazňuje ich v *The World and the West*.

a dohody. Treba vytvoriť jednotnú štátnu organizáciu pre celý Západ, na čelo ktorej sa musia postaviť Spojené štáty americké. Len Amerika zachráni „západný svet“ pred „komunistickou agresiou“, bez nej by bol stratený — dokazuje Toynbee.

A kdeže sú hranice Západu? Toynbee niektoré z nich spomína. Prechádzajú cez Čínu, Kóreu, Malajsko, Indočínu... Inými slovami, „obrana“ sa v podstate nelíši od agresie. No Toynbee dúfa aj v „mierové“ rozšírenie hraníc Západu. K západnému zoskupeniu sa majú postupne pripojiť tie „nezápadné krajiny“, ktoré pod vplyvom Západu dozreli na „demokracie“. Tu na prvom mieste spomína Turecko a ostatné krajiny Blízkeho a Stredného východu, potom Indiu a Čínu (!), v pripojení ktorých k Západu by mohlo zohrať veľkú úlohu šírenie kresťanstva.

Toynbee dúfa, že mierová koexistencia medzi zjednoteným a rozšíreným „západným svetom“ na jednej strane a medzi „komunistickými krajinami“ na druhej strane je možná. V každom prípade je možný „zlý mier“, hoci len na 50 rokov. No taký „zlý mier“ sa veľmi podobá „studenej vojne“. V Toynbeeho článkoch, uverejnených v poslednom čase, vyslovovala sa myšlienka, že pred Západom stojí historické poslanie nastoliť „pax Oecumenica“ — „vesmírny mier“.²⁷ Západná civilizácia si už v tej alebo inej miere podrobila temer všetky krajiny sveta svojmu vplyvu. Treba, aby dokončila svoje dielo. V súčasnom svete, v svete lietadiel, ktoré likvidovali vzdialenosť medzi krajinami, a atómovou bombou, ktorá hrozí samej existencii života na Zemi, treba, aby sa všetci ľudia zjednotili a utvorili jednu rodinu pod jednou strechou. No toto zjednotenie predsa len nemá byť jednostranným dobytím sveta západnou civilizáciou. Sama západná civilizácia musí absorbovať najlepšie elementy druhých civilizácií a prestať byť iba západnou civilizáciou, aby sa stala „svetovou“ civilizáciou. Táto svetová civilizácia bude dedičkou všetkých kultúr, pretavených v jednom téglíku. No netreba zabúdať, že pre Toynbeeho je podstatou kultúry náboženstvo. Preto v novej kultúre sa majú harmonicky zliať odkaz Fú-tseho (Konfúcia), Lao-tseho, Sokrata, Platóna, Budhu, Krista, Zoroastra, Moĥameda, biblických prorokov, Petra a Pavla, otcov východnej cirkvi, Augustína, Benedikta Nurzického, Klimenta, Origena, Ibn-Chalduna, Bossueta. Zoznam dosť výrazný! Trochu neočakávane sú k nemu pripojené mená Lenina, Gandiho, Sun-Yat-sena, Cromwella, Washingtona, Mazziniho (ak sa ešte ľudia budú váľať v bahne politiky — dodáva Toynbee). Budúce bratstvo ľudstva musí sprevádzať aj sociálna prestavba. Všetky predchádzajúce civilizácie vytvorila nevelká vládnúca menšina, vezúca sa na chrbte roľníctva, ktoré sa nachádzalo na stupni rozvoja neolitického človeka. No tieto masy sa prebúdzajú. Veľmi významnú úlohu v tomto prebudení zohrala priemyselná revolúcia v Anglicku, Francúzska revolúcia a

²⁷ Porov. najmä jeho články *The Unification of the World and the Change of Historical Perspective* (History 1948) a *The Revolution We Are Living Through* (New York Times Magazine, 25. júla 1954).

ruská revolúcia. Toynbee sa domnieva, že sa má vytvoriť nová spoločnosť, ktorá bude spájať princípy „slobodného hospodárstva“ s princípmi socializmu, ktorá zmieri protirečiace princípy Ruska a Ameriky.

Ako možno dosiahnuť takýto šťastlivý stav? V jednom zo svojich posledných článkov, uverejnenom v americkom časopise, Toynbee radí západnej buržoázii (middle classes), aby bola múdra a veľkodušná, aby si nebrala príklad zo slepej politiky Metternicha, ktorý priviedol veci až k revolúcií, ktorá ho samého zvrhla. Toynbee vyzýva, aby sa pamätalo na liberálne heslá slobody, rovnosti a bratstva a priznala sa ľudská dôstojnosť neurópskym národom, lebo v opačnom prípade budú mať veľké pokušenie primknúť sa ku komunizmu. Za vzor použitia liberálnych princípov voči neurópskym národom považoval politiku Anglicka — vo vzťahu k Indii, Pakistanu, Burme a Ceylonu.

No podstatu Toynbee nevidí v tomto. Pravý základ novej spoločnosti vidí v náboženstve. Nová vesmírna spoločnosť nesmie spočívať na „piesku ekonomiky“, ale na žulovom fundamente viery.

Toynbee, odstupujúc od svojej schémy, dokazuje, že sa náboženstvo rozvíjalo po vzostupnej línii a došlo napokon svojho završenia v „západnom kresťanstve“. Pád a zánik civilizácií sú iba stupňami k najvyšším úspechom náboženského vedomia. Podľa neho kresťanské náboženstvo vyrástlo na ruinách sumerskej, egyptskej, sýrskej a grécko-rímskej civilizácie. Najvyšší stupeň, vo forme rímskeho katolicizmu, sa už dosiahol. Roku 1940 v článku, ktorý potom zaradil do svojho zborníka *Civilization on Trial*, Toynbee napísal, že završenie svetových dejín bude univerzálna kresťanská teokracia — „*respublica christiana*“ na čele s pápežom.

Neskôr sa Toynbee zriekol názoru, že západné kresťanstvo je jedinou „pravou“ vierou. Začal sa domnievať, že všetky „vyššie náboženstvá“ — kresťanstvo, musulmanstvo, brahmanstvo a budhizmus — sú cestami k poznaniu boha a dorozumievania sa s ním, čo je najvyšší cieľ svetových dejín. Civilizácie už nechápe ako súčasné a rovnocenné, ale rozmiestňuje ich do súvislého radu podľa toho, ako sa zúčastňujú na vytváraní „vyšších náboženstiev“. Podporu pre svoje názory nachádza Toynbee v reakčných psychologických teóriách; jeho „vyššie náboženstvá“ zodpovedajú základným psychologickým typom, ako ich určuje Young.²⁸ Tieto myšlienky Toynbee rozvíja v posledných dielach svojich *Study*, ktoré vyšli nedávno.

Toynbee sám poznamenáva, že charakter jeho diela nie je nemenný. Stále viac a viac miesta v ňom zaujíma náboženstvo. „Zdravý anglický empirizmus“ privádza Toynbeeho nakoniec k náboženstvu, viere, intuitívnemu „poznaniu boha“ a „dorozumievaniu sa“ s ním, ako ku konečnému cieľu dejín, k premeneniu histórie na teológiu. K tomuto koncu spel Toynbee od samého začiatku. Plnú pravdu majú tí Toynbeeho kritici, ktorí v ta-

²⁸ Porov. Toynbee A., *End and Beginning*, The Observer z 24. októbra 1954; Dawson C., *The Toynbee Philosophy of History*, The Observer zo 17. októbra 1954; The Meaning of History, Economist zo 6. novembra 1954.

kej koncepcii videli prejav krajného pesimizmu voči celej súčasnej civilizácii.

*

Je dosť ťažko zaoberať sa kritikou Toynbeeho písaniek z hľadiska požiadaviek vedeckej metódy. Toynbeeho „metóda“ podobne ako metóda jeho učiteľov Spenglera a Bergsona je odmietaním vedeckej metódy, racionálneho poznania histórie, návrat k iracionalizmu a intuícii. No Spengler otvorene vyjadruje svoje pohrdanie voči kritickej metóde „profesionálnych“ historikov a nastoľuje „metódu“ intuície, fantázie a svojvoľných dedukcií z dogmatických téz. Toynbee sa však usiluje predstaviť svoju metódu ako „zdravý anglický empirizmus“ a uisťuje, že jeho závery sú založené na prísne ustanovených faktoch. Toynbee zasypáva čitateľa „faktami“, povýberanými na dokazovanie dogmatických téz vzatých z teológie alebo získaných cestou intuície. Jeho dielo nie sú dejiny ani veda, ale teologicko-metafyzická fantázia na tému o osudoch ľudstva na zemi, preťažená neuveriteľným množstvom mien, názvov, dát, citátov, doplnkov, poznámok, exkurzov, neoverených faktov, neopodstatnených hypotéz, historických anekdot, mystických vízií a modernistických slovíčiek — fantázia, miestami síce zábavná, no z hľadiska vedy absolútne neplodná.

V novej koncepcii dejín je v skutočnosti veľmi málo nového. Naopak, ozývajú sa v nej dozvuky prežitých teórií všetkých čias. Do čias Bossueta, ak nie Orózia a Augustína nás vracia teologické hľadisko, ktoré sa díva na svetové dejiny ako na nejakú kozmickú drámu, v ktorej účinkujúcimi postavami sú boh a ľudia, ktorých boh stvoril na to, aby mohli dosiahnuť večnú blaženosť, no ktorí sa neustále potkýňajú a znášajú za to trest, pričom sa božstvo môže aktívne vmiešavať do behu dejín a meniť ho, ak sa ľudia k nemu obracajú s „pokorným a skrúšeným srdcom“. Biblia a kresťanská mytológia sú pre Toynbeeho nielen predmetom historického bádania, ale aj „slovom pravdy“. Mytológia sa uňho mieša s históriou, história prechádza v teológiu, civilizácie sa stávajú slúžkami náboženstva. Toynbee sa vracia k najstaršej historickej teórii — ku koncepcii dejín, ktoré tvoria veľkí ľudia, hrdinovia. Tým odmieta akúkoľvek zákonitosť historického procesu. Všetko mu je dielom božsky osvietených géniov, ľudí vyššej rasy.

Toynbee sa všemožne usiluje obísť otázku triedneho charakteru vzťahov medzi „menšinou“ a „väčšinou“. Nechápe historický význam boja medzi vykorisťovanými a vykorisťovateľmi. Každá revolúcia vzbudzuje v ňom strach. Dokazuje, že hneď za revolúciou nevyhnutne nasleduje reakcia a že teda každá revolúcia si sama pripravuje porážku. Násilné zvrhnutie existujúceho spoločenského zriadenia mu je „satanským“ dielom. So sympatiami sa odvoláva na slová Josepha de Maistra „la révolution est satanique dans son essence“ a tvrdí, že tak isto zmýšľajú všetci dobromyseľní muži a ženy. Podstatu „satanstva“ vidí práve v povstaní proti ustanoveným poriadkom. Podľa neho riešenie sociálnych konfliktov treba hľadať v duchovnej oblasti, v duchu kresťanskej lásky a mäkkosti (gentleness).

Mimochodom, v niektorých zo svojich posledných prác priznáva kladný význam revolúcií pre prebudenie ľudových mäs.

Toynbeeho historická koncepcia je zameraná proti historickému materializmu. Vzťahy medzi ľuďmi Toynbee zahŕňa idealistickou, mytologickou, teologickou hmlou. Jeho kritici upozorňovali, že vo veľmi podrobných ukazovateľoch k jeho zväzkom niet slova „kapitalizmus“. Toynbee odmieta priznať význam takého faktoru, ako je rozvoj výrobných síl a výrobných vzťahov. Mieša spoločnosti, ktoré sa nachádzajú na rozličných stupňoch rozvoja. V dôsledku takéhoto prístupu sa stráca objektívne kritérium na určenie podobnosti a rozdielov medzi týmito spoločnosťami a otvára sa široké pole pre všemožne náhodné a povrchné porovnaní. Namiesto porovnávacej historickej metódy vidíme u Toynbeeho povrchné porovnávanie navonok podobných udalostí a javov.

Toynbee ignoruje zmenu spoločenských formácií, namiesto ktorých zavádza kolobeh „civilizácií“, a snaží sa dokázať krátkosť obdobia „vzrastu“ a dlhé trvanie obdobia úpadku, „dezintegrácie“ každej civilizácie (okrem západnej); preto väčšiu časť dejín každej civilizácie vidí ako dejiny úpadku. Pokrokový rozvoj pripúšťa iba v dejinách náboženstiev, ktoré vznikajú na ruinách civilizácií. Myšlienka zmeny spoločenských formácií, idea progresívneho rozvoja ľudstva je Toynbeemu celkom cudzia. Záchranu hľadá v príznakoch minulosti, ktorú si sám vymyslel. Toynbee nechce vidieť, že sa v Európe (počínajúc zánikom grécko-rímskej civilizácie) vystriedali už dve civilizácie — feudálna a buržoázna — že sa vytvára nová — socialistická, že idealizácia stredovekej cirkvi v jeho prácach je jedným z príznakov rozkladu buržoáznej civilizácie a že jej veľké výdobytky, jej ohromný prínos pre svetovú kultúru sa zrodili v boji s feudálnou cirkvou.

Charakteristický je Toynbeeho štýl — hmlistosť jeho terminológie, zneužívanie metafor, porovnaní a symbolov, mytologických a literárnych obrazov, bezpočetných citátov a textov z „Pisma“. Toynbee „očarúva“ buržoázneho čitateľa „mágiou“ veľkých slov, nejasných obrazov a emócií a vedie ho za sebou. Najobyčajnejšie slová používa v neobyčajnom zmysle. Garnitúra takých slov, ako „odchod“, „návrat“, „výzva“ a „odpoveď“, „mimezis“, „breakdown“, „dezintegrácia“, „éterializácia“, „palingenézia“, „transfigurácia“ atď., tvorí spolu s mystickými objasneniami Toynbeeho terminológiu. Hľa, čo hovorí Toynbee napríklad o svojom termíne „sebaurčenia“ civilizácií: „Vývin k sebaurčeniu je iba prozaická formula na opísanie zázraku, prostredníctvom ktorého život vstupuje do svojho kráľovstva.“ Tak sa v pavučine slov zamotávajú a strácajú najvážnejšie otázky, ktoré nastolujú dejiny a súčasnosť.

Dokonca aj mnohí buržoázni vedci, ktorí splatili Toynbeeho „dielu“ patričnú daň, priznávajú, že celá jeho stavba je vybudovaná na piesku alebo dokonca na pôde ešte menej pevnej ako piesok.²⁹ Toynbee málo

²⁹ Porov. Geyl P., *A. Toynbee and Pitirim Sorokin, The Pattern of the Past*, Boston 1949 a jeho *From Ranke to Toynbee*, *Smith College Studies in History*, zv.

uspokojil tých, čo by chceli spájať teológiu s „empirizmom“. Celkom však neuspokojil ani profesionálnych teológov. Najdôslednejším z nich sa zdali neúctivými jeho pokusy preniknúť pomocou svetskej vedy v nepochopiteľné tajomstvá božích úmyslov.³⁰ Toynbee má reputáciu „liberála“ a považuje sa za akéhosi „oficiálneho rečníka (spokesman) anglického liberalizmu“. No liberáli ho obviňujú, že vynáša náboženský ideál, vzťahujúci sa k stredoveku, a teda nedoceňuje velikánske blahá súčasnosti — „slobodu a demokraciu“, ba hovorí o nich „škodoradostne“, čím ženie vodu na mlyn „totalitarizmu“. Vidia v ňom dokonca predstaviteľa „piatej kolóny“ v západnej civilizácii a temer „satanášovho anjela“.³¹

Nehovorím už ani o početných názoroch pokrokovej tlače, ktorá zdôrazňuje nielen nevedeckosť Toynbeeho názorov, ale aj ich politickú reakčnosť.³²

A predsa sa Toynbeeho knihy a články tešia ohromnému úspechu, aký nemali podobné diela vari od čias Spenglerovho *Súmraku Európy*. Toynbeeho idey sú neobyčajne aktuálne v atmosfére neistoty, strachu a hľadania nejakého východiska a utešenia, v ktorej žije značná časť západnej buržoázie. Táto atmosféra rodí strach pred rozumom, pred opravdivou vedou, pred logikou histórie. Prestrašené vedomie západného buržou sa utieka k iracionalizmu a viere v boha, ak mu tam prebleskuje sľub na záchranu. Toynbeeho historiozofia, ktorá spočiatku mučí strachom, kolísaním medzi nevyhnutnosťou zániku a nádejami na záchranu a nakoniec hľadá riešenie všetkých otázok v náboženstve, v „spojení s bohom“, hodí sa tak ako nič iné náladám tých kruhov vzdelanej buržoázie Západu, ktoré hľadajú spasenie vo viere, obzvlášť ak túto podporuje autorita „vedy“.

Chvilkami sa aj u Toynbeeho zablesknú obrazy svetlej budúcnosti ľudstva, keď vraj nastúpi vzájomné preniknutie všetkých kultúr, keď sa vyriešia všetky sociálne problémy, keď sa kapitalizmus zleje so socializmom, keď lev bude líhať spolu s jahniatkom a Lenin zaujme miesto vedľa Bossueta a Augustína. No napriek viere v možnosť takéhoto šťastlivého konca je Toynbeeho dielo preniknuté strachom pred nebezpečenstvom, ktoré hrozí západnej civilizácii, strachom o jej osudy, poznaním, že treba nejakých mimoriadnych opatrení na jej záchranu. Súčasný obdobia sa mu zdá byť rozhodujúcim pre jej ďalší osud, jej „jedenástou hodinou“. Nádeje skladá predovšetkým do pomoci zhora. Buržoázia naozaj cíti nebezpečenstvo a zmieta sa v márnom hľadaní zachrany. Eschatologické konštrukcie sú v „západnom svete“ veľmi rozšírené. Nadostač jasne sa odzrkadlili aj u Toynbeeho.

39, 1952; Spate P., *Reflections on Toynbee's „A Study of History“*, *Historical Studies. Australia and New Zealand*, máj 1953; Watnik M., *Toynbee's nine books against Pagans*, *The Antioch Review*, december 1947 a. i.

³⁰ Porov. Borucka — Arctowa, c. d.; Geyl P., *From Ranke to Toynbee*.

³¹ Porov. najmä Hudson G., *Toynbee versus Gibbon*. *The Twentieth Century*, november 1954.

³² Porov. pozn. 7.

Preto je celkom na mieste postaviť otázku: naozaj sa západná civilizácia nachodí pod hrozbou a čo jej vlastne hrozí? Áno, západná civilizácia sa naozaj nachodí v nebezpečenstve, no toto nebezpečenstvo nespočíva vo vymyslenej „komunistickej agresii“. Hlavné nebezpečenstvo západnej civilizácie je monopolistický kapitalizmus a otravovanie kultúry produktami jeho rozkladu. Niet nič falošnejšieho ako tvrdenie, že „komunistický svet“ je organicky cudzí a nepriateľský pre západnú civilizáciu. Ak pod západnou civilizáciou chápeme ten veľký prínos národov Západu pre spoločné bohatstvo svetovej kultúry, možno povedať, že národy tých krajín, ktoré Toynbee nazýva „komunistickými“, prijali do svojho kultúrneho dedičstva všetko to naozaj cenné, čo vytvorila západná veda, filozofia, umenie a skúsenosti boja západných národov za slobodu a demokraciu. No rozhodne odmietajú produkty rozkladu súčasnej kapitalistickej „civilizácie“. Západné národy majú dosť síl, aby odvrátili nebezpečenstvo, ktoré visí nad ich kultúrou. No pokrokové sily Západu vidia prirodzene východisko celkom inde, než kde ho ukazuje prof. Toynbee.

Z časopisu *Voprosy istorii* 1957, č. 1
preložil *Vladimír Matula*.